

Hoepfner H. Der Text als gerichtetes Chaos : Einblicke in Textentstehung und ihre Umsetzung bei der Vermittlung von Textgestaltungskompetenz. Münster : LIT, 2003. 175 S.

Köhler R. Zur linguistischen Synergetik : Struktur und Dynamik der Lexik. Bochum : Brockmeyer, 1986. 200 S.

Menzerath P. Die Architektonik des deutschen Wortschatzes. Bonn : Dümmler, 1954. 32 S.

(Матеріал надійшов до редакції 15.04.18. Прийнято до друку 30.04.18)

УДК: 81:1

DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135/2018-73-11>

КЛОЧКО С. О.

(Хмельницький національний університет)

СИНЕРГЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ МЕТОДОЛОГІЇ ЕКОЛІНГВІСТИКИ ЯК НОВОЇ ПАРАДИГМИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ

Аналізуючи сучасний, антропоцентричний етап розвитку мовознавства, автор наголошує на перспективності міждисциплінарних студій, об'єктом яких виступає мова як складна, відкрита, динамічна система. Стаття присвячена новому міждисциплінарному напрямку у вивченні людської мови, а саме еколінгвістиці – науці про взаємодію мови, людини та її оточення. Зокрема наголошується, що методологічним підґрунтям еколінгвістики виступає синергетика як теорія самоорганізації складних, синергетичних систем (до яких належить і людська мова). Лінгвістична синергетика вивчає мову у динаміці всіх її ієрархічно організованих компонентів, що знаходяться у стані динамічної рівноваги та на які чинить вплив навколишнє середовище. У статті коротко розглядається історія становлення еколінгвістики, значення термінів «екологія мови» і «еколінгвістика». Підкреслюється динамічний аспект концепту «екологія», його стрімке поширення у світі, зумовлене також і тим, що вирішення природоохоронних проблем набуває глобальної важливості. Автор підтримує тезу про те, що еколінгвістика виходить за межі окремого напрямку науки про мову і стає своєрідною ідеологією, яка покликана пробудити усвідомлення взаємозв'язку всіх речей та ідей у світі; це наближує еколінгвістику до філософії. У статті окреслюються вектори подальшого розвитку еколінгвістики, серед яких особливе місце посідають питання мовного планування і мовної політики держав, збереження мовного різнобарв'я планети, дослідження різних аспектів феномену перемикання коду в мовленні білінгвів і поліглотів, виявлення ступеню впливу середовища на мовну систему, дослідження еко-дискурсу, вивчення ролі мови у формулюванні та вирішенні завдань збереження гармонійного існування людини в суспільстві і природі.

Ключові слова: екологія мови, еколінгвістика, синергетика, лінгвосинергетика, навколишнє середовище, синергетична система

Klochko S. O. Synergetic foundations of methodology of ecolinguistics as a new paradigm of language study. The article deals with the current anthropological state of development of linguistics. In particular, the author points out the perspectives of interdisciplinarity of language study within which a language is seen as a complex, open, and dynamic system. The article concentrates on ecolinguistics as a new interdisciplinary direction of studying a human language. Ecolinguistics looks into how language, people and environment coexist and interact. Along with that, the author provides arguments that prove synergetics methodology to be foundation of ecolinguistics. Synergetics is a theory of self-organisation of complex synergetic systems; and human language being a complex system is a synergetic system itself. Linguistic synergetics in its turn studies language considering the dynamic character of its hierarchically organized components that are at the state of dynamic equilibrium despite being exposed to the influence that environment creates. The article outlines stages of the development of ecolinguistics into a separate science as well as meaning of such terms as “language ecology” and “ecolinguistics”. The dynamic aspect of the concept “ecology” has received a special attention due to its impetuous spread all around the world because of the urgent need for solving environmental protection issues on a global scale. The author admits that ecolinguistics steps far away beyond the limits of a separate scientific direction and becomes a kind of ideology which aim is to foster understanding of interconnection between things and ideas in the world. Such circumstances connect ecolinguistics and philosophy. The article also illustrates the prospects of further development of ecolinguistics among which are language planning and language policy of states, protection of language diversity in the world, investigation into various aspects of code-switching in the speech of bilingual and multilingual people, discovering the extent of the effect that the environment causes on the language system, studying eco-discourse and the role of language in formulating, and solving the issues related to balanced coexistence of a human being and nature.

Key words: language ecology, ecolinguistics, synergetics, linguistic synergetics, environment, synergetic system.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку мовознавства характеризується зростанням числа міждисциплінарних студій. І це не просто данина моді або відмова від давньої лінгвістичної традиції. Це пошук нових підходів у дослідженні мовної мегасистеми із залученням методик і/або категорійного апарату дисциплін гуманітарного та природничого циклу, об'єктом вивчення яких також виступають складні системи різної онтології. Протягом останніх декількох десятиріч спостерігаємо посилення інтересу дослідників до вивчення взаємодії та взаємовпливу людини і тих природних систем, які тим чи іншим чином пов'язані з людиною.

Переміщення фокусу наукових розвідок з вивчення навколишнього світу як такого на дослідження, в яких людина розглядається як центр Всесвіту, вінець еволюції світобудови, визначає антропоцентричну спрямованість сучасної наукової думки. Паростки антропоцентризму знаходимо ще в античній філософії, проте лише у другій половині ХХ ст. він стає домінуючим методологічним принципом мовознавчих теорій. Саме антропоцентризм закладає підвалини для об'єднання зусиль науковців різних шкіл, напрямів і сфер наукової діяльності у вирішенні проблем, що виходять за межі окремо взятої конкретної галузі. Сьогодні починає втілюватися мрія В. І. Вернадського, який майже століття тому наголошував на необхідності синтезу знань та спеціалізації науковців саме за проблемами.

На стику окремих дисциплін, які вивчають під різним кутом один і той самий об'єкт, виникають маргінальні науки. До останніх уналежнюємо еколінгвістику, яка розглядає мову як компонент тріади «людина – мова – суспільство». Припускаємо, що цей відносно молодий напрям дослідження має синергетичне підґрунтя. Отже, **мета** цієї статті – виявити точки перетину еколінгвістики та лінгвосинергетики. Для перевірки висунутої тези виникає потреба вирішити такі **завдання**: окреслити предмет і об'єкт аналізу еколінгвістики та лінгвосинергетики, висвітлити завдання і базовий категорійний апарат цих дисциплін.

Термін «еколінгвістика» вживається як у широкому, так і у вузькому значеннях. У широкому значенні під ним розуміють «парасольку» мовознавчих напрямів, маркованих морфемою «еко-», серед яких «екологія мови» (language ecology), «екологічна стилістика» (ecostylistics), «екокритичний аналіз дискурса» (eco-critical discourse analysis), «екологічна поетика» (ecocriticism) та «екологія перекладу» (ecotranslation) [Белозєрова 2012, с. 5]. У вузькому розумінні еколінгвістика виступає розділом мовознавства, яка вивчає структуру екологічних концептів і засоби їх мовної реалізації.

Появу терміну «екологія» пов'язують із працями Чарльза Дарвіна, який ще у ХІХ ст. висунув теорію еволюції організмів і людини в тому числі. Послідовник Чарльза Дарвіна Ернст Гекель уперше вжив термін «екологія» у 1866 р., визначивши його як дослідження взаємозв'язків між організмами та їхнім живим і неживим оточенням, тим самим поклавши початок екологічному підходу до вивчення живих форм та умов їхнього існування. У 1935 р. Артур Танзлі створив поняття «екосистема», і лише у 1980х роках термін «екологія» було пов'язано з соціумом [Fill 2018, с. 2].

Зародження нового напрямку лінгвістичних досліджень відносять до останньої чверті минулого століття, коли побачила світ праця «Екологія мови» Ейнара Хаугена (Einar Haugen), одного з провідних соціолінгвістів Сполучених Штатів Америки. Хауген визначав екологію мови як дослідження інтеракції між конкретною мовою та її середовищем (*“the study of interactions between any given language and its environment”* [Haugen 1972]), при цьому вказуючи, що справжнім середовищем кожної конкретної мови виступає суспільство, яке використовує цю мову серед інших кодів [там само].

Таким чином, суспільство (тут: у функції середовища) є важливим складником зазначеної інтеракції. Хауген виділяв два типи середовища: соціальне (стосунки між людьми) та природне (відносини між людьми і природою), а також два аспекти екології – психологічний і соціологічний. Перший стосується взаємодії мов у мозку (*“in the minds”*) бі- та мультилінгвів, останнє – це інтеракція мови з суспільством, у якому вона функціонує як засіб спілкування.

Ідеї Хаугена отримали подальший розвиток у цілій низці праць зарубіжних учених, серед яких виділимо М. А. К. Халлідея (M. A. K. Halliday). У статті *“New ways of meaning: the challenge to applied linguistics”* (1990) він зазначав, що мова не є пасивним віддзеркалювачем буття, натомість мова активно *створює* буття, впливаючи і на людину, яка користується цією мовою. Досліджуючи ланку «мова ↔ суспільство», лінгвіст зосередив увагу на важливості мовної політики суспільства, яке цю мову використовує, і цим заклав підвалини еколінгвістики як напряму досліджень у галузі мовної політики та планування.

Об'єкт еколінгвістики – людська мова та її середовище – є дотичним до об'єктів дослідження інших, суміжних наук, як то: антропологія, культурологія, лінгвістика, лінгвосинергетика, історія, географія, соціологія тощо. Ми поділяємо думку Елвіна Філа (A. Fill) про те, що еколінгвістика виходить за межі окремого напрямку науки про мову і стає своєрідною ідеологією, яка покликана пробудити усвідомлення взаємозв'язку всіх речей та ідей у світі, чим наближується до філософії (*“ecolinguistics goes far beyond being merely a branch of linguistics and becomes a way of looking at the world”* [Fill 2018, с. 4]).

Одним із складників концептуально-методологічної платформи лінгвістичної синергетики є філософія, оскільки саме філософія уможлиблює здійснити діалектичний синтез фрагментів знання, одержаних в окремо взятих науках [Домброван 2015, с. 102-103]. За словами В.І. Вернадського, вся сфера наукової творчості, яка пов'язана із побудовою наукових теорій та наукових гіпотез знаходиться у найтіснішому зв'язку з філософською думкою: «для неї є необхідним філософський аналіз основних наукових положень» [Вернадский 1988, с. 251].

Сьогодні синергетика виступає як нова наукова парадигма, яка досліджує процеси самоорганізації складних систем живої та неживої природи. Акцентуючи на процесуальності, синергетика ініціювала перегляд традиційного розуміння системи як її упорядкованого устрою, запропонувавши бачення системи як процесу, локалізованого в певних ділянках середовища [Еникеева 2015, с. 65]. Об'єктом синергетики виступають складні еволюційні системи, що здатні до самоорганізації та саморегуляції – «матеріальні і ідеальні об'єкти, які створюють себе самі і підтримують своє існування так само самостійно, винахідливо пристосовуються до зовнішніх обмежувачів і демонструють відмінну адаптацію до середовища» [Пихтовникова 2015, с. 7]. Інтеграція ідей синергетики у лінгвістику призвела до виникнення на межі ХХ-ХХІ ст. міждисциплінарного напрямку в науці про мову – лінгвосинергетики, об'єктом вивчення якої є мова як синергетична система.

Під синергетичною розуміють відкриту, динамічну, адаптивну систему, що здатна до самоорганізації та має складно організовані підсистеми, які з різною швидкістю змінюються під дією внутрішніх і зовнішніх факторів впливу. Доведено, що людська мова також належить до синергетичних систем, що уможлиблює її вивчення з синергетичного ракурсу. На цей час українська школа лінгвосинергетики розвивається у таких напрямках, як синергетика дискурсу, синергетика словотворення, діахронічна синергетика, синергетика ідіолекту та ін.

Людська мова як синергетична система характеризується ієрархічністю побудови, нерівноважністю її стану, відкритістю, адаптивністю до мінливих умов існування, нелінійністю розвитку як в цілому, так і окремих її частин. Ієрархічність побудови мовної системи детально вивчено у межах структурної та функційної граматики, стилістики, лексикології тощо. Для лінгвосинергетики важливим є розуміння цієї ієрархії як динамічної та відкритої, такої, що знаходиться у постійному русі, взаємодіє із середовищем, обмінюючись із ним інформацією, тим самим виявляючи риси дисипативності. При цьому кожний із ієрархічних рівнів розглядається як саморегульована підсистема, що організується і функціонує завдяки «роботі» керівних параметрів конкретного рівня та всієї системи в цілому.

Проте мова не існує сама по собі – мова є важливим компонентом надскладної системи, до якої також належать людина, її соціальне оточення та природне середовище. Дослідження взаємодії мови (синергетична система) з її оточенням (що є комплексом синергетичних систем) становить об'єкт дослідження еколінгвістики. Очевидно, що зазначений об'єкт характеризується динамічністю, здатний до постійних змін, а тому може бути розглянутий як синергетичний. Іншими словами, еколінгвістика має синергетичне підґрунтя, оскільки вона так само, як і синергетика, розглядає мову як динамічну відкриту систему, на яку чинить вплив навколишнє середовище.

Е. Хауген усвідомлював динамічність об'єкту екології і зазначав, що екологія – це радше динамічна, а не статична наука; вона виходить за межі описовості і має прогнозуючий

(або навіть терапевтичний) характер: «Якою буде, або має бути, роль «маленьких» мов, і як вони чи інші мови можуть стати кращими, багатшими та продуктивнішими для людства?» [Haugen 1972, с. 329]. У розумінні Е. Хаугена, лінгвоекотологія як наука має вирішити цілу низку пов'язаних між собою завдань, як то: різноманітність існуючих мов, питання життєвого циклу мови, загрози її вимирання, шляхи відродження втрачених мов, проблеми білінгвізму, перемикавання коду у білінгвів та поліглотів тощо.

Ці та інші важливі питання еколінгвістики, уперше окреслені вченими США та Європи, вже вийшли за межі окремо взятої держави або навіть континенту і набувають глобального масштабу. Примітно, що у листопаді 2016 р. відбулася перша еколінгвістична конференція, яку організували та провели китайські лінгвісти (м. Гуангжоу). Вони особливо наголошували на філософському компоненті еколінгвістики, що не тільки може сприяти покращенню життя шляхом вирішення екологічних проблем. Еколінгвістика резонує з конфуціанством і даосизмом у особливому висвітленні гармонії існування між людством і природою. Цікаво, що на африканському континенті еколінгвістикою займаються у Нігерії. Названі держави послуговуються великою кількістю мов, для збереження яких треба розробити відповідні стратегії з опорою на екологічний метод мовного планування [Fill 2018, с. 437, 441].

В українському мовознавстві проблематиці екології мови присвятили свої праці І. Марван (1993), Л. Бордюк (2003), О. Шульган (2017) та деякі ін. Дослідники проводять концептуальні паралелі між природоохоронною екологією та екологією мови: «Традиційна природоохоронна екологія вивчає стосунки між людиною та її природним довкіллям: флорою, фауною, станом атмосфери, вод, ґрунтів тощо. Одне з основних завдань екології – це не тільки вивчення, але і захист об'єкта свого дослідження. Сьогодні треба «захищати» ойконіми, які під час масових змін та забуття зникають з онімного простору української мови» [Шульган 2017, с. 35], оскільки це саме той прошарок лексики, що тісно пов'язаний з історією та культурою українського народу.

Висновки. Еколінгвістика – одна з міждисциплінарних наук антропоцентричної парадигми, об'єктом якої виступає багатогранна взаємодія мови та її середовища. Людська мова розглядається у неподільному зв'язку з її носієм – людиною, яка існує в певному соціально-культурному просторі та активно взаємодіє з такими ж носіями і середовищем, в якому існує. Сьогодні еколінгвістика виходить за межі окремої науки і стає радше філософією буття, гармонійного існування людини, суспільства і природи. Еколінгвістика має точки перетину з цілою низкою дисциплін, у тому числі й із синергетикою. Методологічним підґрунтям еколінгвістики вважаємо синергетику, оскільки саме синергетичний підхід уможливує розглядати і мову, і людину, і суспільство, і природу як комплекс складних, відкритих, еволюційних, нерівноважних, нелінійних систем, що постійно взаємодіють та впливають одна на одну.

Перспективи подальших наукових студій. Еколінгвістика має широке коло завдань; звідси й широкий спектр векторів подальшого розвитку. По-перше, якщо об'єктом дослідження обрано конкретну мову в конкретній державі, тоді предметом вивчення постає мовна політика цієї держави, питання мовного планування тощо. По-друге, як правило, громадяни конкретної держави можуть використовувати не одну мову як засіб спілкування, а декілька. Взаємодія мов на певній території часто супроводжується їх суперництвом у тих чи тих сферах соціально-економічного, культурно-просвітницького та/ або політичного буття, а також адміністративного керування.

Отже, збереження мовного різнобарв'я наразі входить до пріоритетних завдань еколінгвістики. Наголосимо, що окрему проблему становлять різні аспекти феномену перемикавання коду в мовленні білінгвів і поліглотів. По-третє, мова як синергетична система (тобто відкрита, динамічна, нелінійна, нерівноважна і т. д.) знаходиться під постійним впливом різних зовнішніх (екстралінгвальних) та внутрішніх чинників, що супроводжується дисипативними процесами. Виявлення ступеню впливу середовища на мовну систему, а також напрацювання засобів супротиву зовнішнім чинникам допоможе регулюванню (в тому числі й запобіганню) змін у мові. Перспективним також вважаємо дослідження еко-дискурсу,

вивчення ролі мови у формулюванні та вирішенні завдань збереження гармонійного існування людини в суспільстві і природі.

Еколінгвістика здатна по-новому висвітлити мовні проблеми в сучасному українському суспільстві, сприяти розробці грамотної мовної політики держави. Цілком погоджуємось зі словами О. В. Шульган про те, що «в умовах незалежної України вивчення еколінгвістичної проблематики допомагає не лише повніше описати взаємодію мови або окремих її субсистем і середовища, а й виявити зони з порушеним еколінгвальним балансом, що має важливе значення для створення національної мовної політики» [Шульган 2017, с. 39]. Сподіваємось, що еколінгвістика посяде чільне місце серед напрямів сучасного українського мовознавства.

Література

- Белозерова Н. Н., Лабунец Н. В. Эколингвистика : в поисках методов исследования : монография. Тюмень : Изд-во Тюменского государственного университета, 2012. 256 с.
- Бордюк Л. Соціолінгвістична суть терміна еколінгвістика. Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Сер. Проблеми української термінології. 2003. № 490. С. 114-119.
- Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. Москва : Наука, 1988. 520 с.
- Домброван Т.И. Язык в контексте синергетики. Одесса : КП ОГТ, 2013. 346 с.
- Еникеева С. М. Синергетические параметры структурной организации и развития словообразовательной системы английского языка. *Синергетика в филологических исследованиях* : монография / Т. И. Домброван, С. М. Еникеева, Л. С. Пихтовникова и др. Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2015. С. 62-87
- Марван І. Мова в контексті завдань духовної екології (Еколінгвістика та її роль у відродженні посттоталітарного суспільства). Мовознавство: Другий міжнародний конгрес українців 22-28 серпня 1993 р. Львів, 1993. С. 197-198.
- Пихтовникова Л.С. Базовые и инструментальные понятия синергетики. *Синергетика в филологических исследованиях* : монография / Т.И. Домброван, С.М. Еникеева, Л.С. Пихтовникова и др. Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2015. С. 7-19.
- Шульган О.В. Ойконімія України ХХ століття (еко- та соціолінгвістичні аспекти) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Тернопіль, 2017. 302 с.
- Fill A.F., Penz, H. (eds.) *The Routledge Handbook of Ecolinguistics*. Routledge: Taylor & Francis, 2018. 476 p.
- Halliday M. A. K. *New ways of meaning: the challenge to applied linguistics*. Ln; N.Y.: Continuum, 2004. P. 139-174.
- Haugen E.I. *The Ecology of Language : essays by Einar Haugen*. Stanford, California : Stanford University Press, 1972. 368 p.

(Матеріал надійшов до редакції 2.05.18. Прийнято до друку 12.05.18)

УДК: 811.111-13-15

DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135/2018-73-12>

КОЗЛОВА Т. О.

(Запорізький національний університет)

ПОЛІЦЕНТРИЧНА АНГЛІЙСЬКА МОВА ЯК ОБ'ЄКТ ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО СТУДІЮВАННЯ

Статтю присвячено актуальним проблемам дослідження поліцентричної мови як негомogeneous явища. Подано стислий огляд наявних концепцій географічно дисперсних систем, еволюція яких призвела до появи стандартизованих і не стандартизованих регіональних варіантів.

Варіативність тлумачиться як фундаментальна властивість природної мови, що виявляється у її мінливості на будь-якому структурному рівні, зокрема лексичному. Вихідними є положення про те, що варіативність актуалізується у вигляді видозмін тієї ж суті; уможливує різні форми її існування та взаємодію між ними; є індикатором, а не каталізатором нестабільності системи; стимулює тяжіння до збалансованості стану, але не забезпечує його; передбачає історичні зміни; є способом функціонування явищ у синхронії.

Розглянуто види модифікацій за низкою критеріїв, здійснений аналіз окремих актуалізацій діатопічної, діастратичної, діафазичної та діамезичної варіативності в лексичній системі поліцентричної англійської мови. Увагу приділено діахронному варіюванню лексики. Окреслено механізми та результати лексико-семантичних змін. Методика дослідження має комплексний характер і передбачає білатеральне та унілатеральне зіставлення мовних фактів.

Окреслено моделі поступового перетворення англійської мови з моноцентричної на поліцентричну систему. Вони відповідають хронології збільшення кількісних та якісних модифікацій. Перша модель (XII-XIII ст.) відтворює формування відносно гомогенних регіональних варіантів на Британських островах із залученням кельтського субстрату. Друга модель (XVI-XVIII ст.) узагальнює процеси вирівнювання британських регіональних варіантів, транспортованих в Новий Світ, фокусування на престижних британських зразках, подальше збільшення лінгвальної варіативності з метою мовної фіксації національної ідентичності. Третя модель (XVI-XIX ст.) відповідає примусовому поширенню мови етнічної меншості, збільшення її престижу та розвитку міксованих форм комунікації на англійській основі в умовах прискореного підкорення полікультурних і полілінгвальних спільнот. З'ясовано, що еволюція англійської мови, зокрема лексики, відбувається шляхом кількісного та якісного збільшення її обсягу за рахунок внутрішньоваріантних регіональних, темпоральних та